

תקציר

הרדיקליזציה של החברה הפלסטינית ברצועת עזה נובעת מעשורים של טראומות קולקטיביות, שיצרו את התנאים לצמיחתן של אידיאולוגיות לאומיות ודתיות קיצוניות עוד מאמצע המאה הקודמת. תנועת חמאס, בהובלתו של השיח' אחמד יאסין, החלה להטות את תודעתם של תושבי הרצועה לעבר משנתה הרעיונית עוד בגלגולה הקודם כתנועה חברתית מיסודם של האחים המוסלמים (במסגרת ארגון אל-מג'מע אל-אסלאמי). תהליך זה הואף מאז האינתיפאדה הראשונה ולאחר הקמתה של תנועת חמאס.

מ־2007 ניצלה תנועת חמאס את השתלטותה על הרצועה כדי להטמיע את האידיאולוגיה הלאומנית־דתית הקיצונית והרצחנית שלה בכל מערכות השלטון והחיים – חינוך, דת, רווחה, מגזר ציבורי, תקשורת, טקסים במרחב הציבורי ועוד. החברה הפלסטינית עברה במהלך שנים אלו תהליכי **חמאסיזציה** – הקצנה של תפיסת העולם בנוגע לישראל ואמונה כי פתרון הסכסוך עימה כרוך בהשמדתה המוחלטת באמצעים אלימים.

כיום, מבחינת העתים, מה שהחל בחוויית הפליטות בעקבות ה'נכבה' של 1948 ויצר את רצועת עזה כסמל של המאבק הפלסטיני הגיע לשיאו ב**חורבנה של הרצועה**. המלחמה שפרצה לאחר טבח שבעה באוקטובר הובילה למספר חסר תקדים של הרוגים, פצועים ונכים, לעקירה המונית ולהרס נרחב של הרצועה על תשתיותיה.

מתוך מצב פתיחה כזה קשה לדמיין אפשרות לשיקום שיוביל למציאות פוליטית ורעיונית מתונה יותר ברצועת עזה, כחלק מתהליכי שיקום וייצוב כוללים של הרצועה. **עם זאת, אין ברירה אלא לנסות לדמיין עתיד כזה**, שכן בתום המלחמה המציאות הפשוטה היא שהפלסטינים נותרו ברצועה עם תחושות תסכול ונקם, וארגון חמאס נותר שחקן פוליטי דומיננטי בתוכה.

מלאכת השיקום של הרצועה היא אינטרס מובהק של מדינת ישראל, אם ברצונה לחתור ליציבות ביטחונית ואזרחית של עזה, אשר תצמצם את האיום הנשקף ממנה על מדינת ישראל ואזרחיה. הותרת הרצועה בחורבנה תהיה מתכון בטוח ליצירת הדור הבא של קיצוניות בלתי מתפשרת במאבק נגד ישראל. **שיקום ב־ר־קיימא מחייב לבנות מחדש לא רק את התשתיות הפיזיות של עזה אלא גם את התשתית האנושית שלה**, בניסיון להטות

אותה מהתפיסה החמאסית לעבר מסגרת פוליטית־רעיונית מתונה יותר לניהול המאבק הלאומי של הפלסטינים.

יתרה מכך, במציאות האסטרטגית המתהווה ברצועת עזה ביום שאחרי המלחמה, נדמה כי שיקומה של הרצועה אינו בבחינת אופציה שהבחירה בה מונחת לפתחה של ישראל. בטווח הנראה לעין מסתמן כי קבלת ההחלטות בנוגע לעתידה של הרצועה יצא, במידה חלקית לפחות, מידיה של ישראל והפך לסוגיה בינלאומית, כאשר ארצות הברית יחד עם מדינות האזור ממלאות בו תפקיד חשוב. **בתוכניות המשורטטות בנוגע לעזה מופיעה דה־רדיקליזציה של האוכלוסייה כיעד חשוב**, לצד פירוק חמאס מנשקו, פירוז של הרצועה כולה ושיקום אזרחי שלה.

מזכר זה מציע מסגרת מושגית ותוכנית פעולה אינטגרטיבית לדה־חמאסיזציה, כלומר **ביטול ההגמוניה האידיאולוגית והמוסדית של חמאס והחלפתה בתצורה אזרחית־דתית בלתי אלימה**. חלק מהשימוש במונח דה־חמאסיזציה נועד להמחיש את ההבדל בין עקירת תפיסת העולם הדוגלת במאבק בלתי מתפשר להכחדתה של מדינת ישראל לבין **הותרת לגיטימיות למאבק פוליטי בלתי אלים** של הפלסטינים למען זכויותיהם (ניסיון לחסום את עצם הזכות למאבק פוליטי באשר הוא יהיה בלתי אמין וחסר סיכוי).

לצורך הדיון, רדיקליזציה מוגדרת כתהליך חברתי־פסיכולוגי המוביל להקצנת אמונות והתנהגות המצדיקות אלימות בין־קבוצתית; דה־רדיקליזציה מוגדרת כמעבר לאמצעים בלתי אלימים להשגת יעדים פוליטיים ואידיאולוגיים. הספרות מדגישה שלוש רמות פעולה משולבות: **מיקרו** (שינוי זהות ורגשות ברמת הפרט), **מזו** (רשתות משפחה, קהילה ואמונה), ו**מאקרו** (מוסדות שלטון, חינוך, דת וכלכלה). לצד זאת יש להבחין בין **גורמי דחיפה** אל מחוץ למסגרת הרעיונית והארגונית הקיצונית (למשל, בשל תבוסה צבאית או סדקים אידיאולוגיים) לבין **גורמי משיכה** לעבר תפיסות מתונות יותר (בעקבות הצבת תקווה פוליטית־כלכלית והנחלת נורמות אזרחיות ודתיות מתונות).

דחיפה אל מחוץ למסגרת הקיצונית בעזה תיתכן נוכח החורבן והכישלון המוסרי והמעשי של חמאס, בעוד משיכה לעבר תפיסות מתונות יותר תחייב אופק מדיני, שיקום נרחב ומסגרת דתית וחברתית אחרת, בתיווך גורמים אמינים משורות הקהילה המקומית ובסיוע נרחב של מדינות ערב.

העבודה מתבססת על סקירת תאוריות של רדיקליזציה ודה־רדיקליזציה, ניתוח מקרי בוחן מוכרים של דה־רדיקליזציה שנעשתה בידי מדינות המערב (בעיקר ארצות הברית) וניסיון לחדש, בעיקר באמצעות הבאת מקרי בוחן של דה־רדיקליזציה שנעשתה בידי

מדינות ערב. התאוריות ומקרי הבוחן נותחו באופן השוואתי ותוך ניסיון ליישם את לקחיהם על המקרה העזתי, על המאפיינים הייחודיים לו.

לקחים מהמודל המערבי

מקרי הדה־רדיקליזציה של גרמניה ויפן לאחר מלחמת העולם השנייה מדגישים נוסחה מוצלחת של **הכנעת היריב, רפורמות מוסדיות מעמיקות** במערכות החינוך, המשפט והתקשורת ו**שיקום כלכלי** מהיר. לעומתן, בעיראק ובאפגניסטן הייתה ההתערבות החיצונית נטולת עוגן דתי־מקומי והתקשתה לחולל שינוי בר־קיימא. חברות מוסלמיות אלו חסרות מורשת מוסדית של מדינה מודרנית וסובלות מלאומיות שברירית בשל הטרוגניות דתית, אתנית ושבטית.

רצועת עזה אומנם הומוגנית מבחינה אתנית־דתית (תנאים חיוביים מבחינת סיכויי הדה־רדיקליזציה), אך כמו עיראק ואפגניסטן, אין בה מורשת מוסדית לאומית ודמוקרטית שניתן לשחזר, הזהות הקולקטיבית שלה קשורה בטבורה לנרטיב ההתנגדות, והחשדנות כלפי התערבות חיצונית היא עמוקה. מכאן שהמודל המערבי מספק **עקרונות יסוד** (ביטחון, רפורמה מוסדית, שיקום כלכלי), אך אינו מרשם מפורט וישים, בהיעדר הסתמכות על התרבות הדתית והארכיטקטורה המוסדית־פוליטית של המרחב המוסלמי־ערבי.

מודלים ערביים־מוסלמיים

שורה של משטרים ברחבי המזרח התיכון קידמו ומקדמים בעשורים האחרונים תהליכי דה־רדיקליזציה בקרב החברות שלהן. מקרים אלו מציגים יישום **עדכני** של דה־רדיקליזציה **בהקשרים הנטועים במרחב המוסלמי־ערבי. אירועי שבר** — פיגועים קשים או טלטלות פוליטיות — שימשו **זרז לתפניות** במדיניות, ובכל המקרים בולט מאמץ נרחב **לשלוט במרחב הסמלי** (דת, זהות, לאום) ולא רק בשטח. בתוך רצף רחב של מקרים וכלים בולטים שני טיפוסים מודלים רלוונטיים לעזה (מודל שלישי, המיושם בעיקר במרוקו, שואב סמכות מהייחוס הדתי־מלוכני של השושלת השלטת, ולכן הרלוונטיות שלו למקרה העזתי פחותה):

1. **מודל ביטחוני־דכאני** (מצרים, ירדן, תוניסיה): יעדיו צנועים יחסית ומתמקדים בהכלה של האיום האסלאמיסטי, בראש ובראשונה באמצעות **דיכוי** התשתיות הארגוניות הקיצוניות באמצעים ביטחוניים ומשפטיים (עם עיסוק מועט בשיקום של פעילים קיצונים), **ריכוז**

סמכות דתית ושליטה במערכות הדת, החינוך והתקשורת, כדי להנחיל תודעה של אזרחות טובה וציות למדינה ולחוקיה כמוסר הערכי העליון. במקביל המשטרים גם משווים לעצמם אופי אסלאמי בסיוע מוסדות דת, תחת מיתוג של אסלאם מתון כנרטיב נגדי של "אסלאם נכון", מול הנרטיב הקיצוני של האסלאמיסטים.

2. **מודל אזרחי-טרנספורמטיבי:** איחוד האמירויות וערב הסעודית מקדמות מאז העשור הקודם מודל המכיל את כל מרכיבי המודל המצומצם, אך ממשיך מעבר לכך. המודל המפרצי מציג ניסיון לבצע לא פחות מחינוך מחדש של החברה כולה לסובלנות דתית ובין-דתית כאתוס לאומי מחייב, וכחלק מחזון לאומי כולל של מודרניזציה ושגשוג כלכלי. זהו מודל המציע פרדוקס של "סובלנות אוטוריטרית": טיפוח אתוס של סובלנות באמצעות גישה לא סובלנית כלפי התנגדויות לגישה זו. מודל שאפתני זה אולי מפתה בהבטחתו לטרנספורמציה של האוכלוסייה, אך התנאים להצלחתו רבים ומחמירים יותר: כשהשלטון חזק, עקבי ובעל חזון ויכולת ביצוע, ניתן לדחוק אידיאולוגיות קיצון ולהציע זהות אזרחית-דתית חדשה, אך בהיעדרו המודל חסר סיכוי.

המלצות עיקריות

בבואנו לבחון מה ניתן ללמוד ממקרי הבוחן השונים של דה־רדיקליזציה במזרח התיכון ובעולם על קידום תהליכים ברצועת עזה, חשוב לעמוד על הייחודיות של המקרה העזתי. בכל המקרים שנבחנו, תהליכי הדה־רדיקליזציה נעשו בקרב חברות השייכות למסגרת מדינתית, ובמקרים המזרח־תיכוניים – בקרב חברות ומדינות המתקיימות במציאות פוסט־קולוניאלית. במקרה הפלסטיני ובכלל זה רצועת עזה מדובר בישות לא־מדינתית, מפוצלת מבחינה גיאוגרפית ופוליטית־שלטונית, ובחברה הנתונה במאבק לאומי פעיל. תוך שקילת הבדל מהותי זה, מניתוח מקרי הבוחן הערביים והתאמתם למקרה של רצועת עזה עולות כמה תובנות והמלצות מרכזיות בנוגע לאופנים שבהם ניתן וצריך לקדם דה־חמאסיזציה:

1. **פירוז וסידורי ביטחון מחמירים באופן מתמשך** – בכל תרחיש ישראל צריכה לשמור על אחריות ביטחונית גוברת ולהמשיך לסכל ולדכא בכוח צבאי את חמאס ואת תשתיות הטרור ברצועת עזה (העוצמות וצורות הפעולה יכולות להשתנות, בהתאם לנסיבות

- האסטרטגיות והאופרטיביות שיהיו בכל זמן נתון). הממד הביטחוני חיוני הן להצלחת תהליכי דה־רדיקליזציה והן כמנגנון הגנה, במקרה שתהליכים אלו לא ייושמו או ייכשלו.
2. **אופק מדיני אמיתי כתנאי מקדים** – תאולוגיה של שלום ("האסלאם המתון והנכון") רלוונטית רק בצמוד לאופק פוליטי ממשי, אחרת היא תיתפס כתעמולה לא אמينة. אין כל סיכוי לתהליכי דה־רדיקליזציה ברצועת עזה מבלי שתוצב חלופה רעיונית ופוליטית לחמאס ברמה הלאומית. חלופה כזו מחייבת הידברות ותהליך לקראת **עצמאות פלסטינית**. עצמאות וריבונות פלסטיניות צריכות להיות מוגבלות בממד הצבאי־ביטחוני, ויוענקו לפלסטינים **באופן מדורג ומותנה בעמידה שלהם ביעדי הפירוז והדה־רדיקליזציה**. מכל מקום, ללא חלופה כזו אתוס ההתנגדות ימשיך להזין את עצמו.
3. **רתימת מדינות ערב חיונית להצלחה** – לישראל אין ידע או לגיטימיות ליישם בעצמה תהליכי דה־רדיקליזציה בקרב החברה הפלסטינית. לשם כך נדרשת **קואליציה ערבית**, בעיקר בהובלה מצרית ואמירית, שתוכל לספק משאבים, ידע מקצועי, קבוצת אנשי דת רלוונטיים, לגיטימיות פוליטית וסמכות דתית למהלך רגיש ומורכב כזה.
4. **רשות פלסטינית משוקמת כעוגן הכרחי** – ממשל ביניים טכנוקרטי נחוץ לייצוב, אך הרשות הפלסטינית היא המסגרת היחידה שבכוחה להעניק לגיטימיות למהלך, הן מבחינת החברה הפלסטינית והן מבחינת מדינות ערב והקהילה הבינלאומית. בה בעת, הרשות הפלסטינית במצבה הנוכחי, ובפרט תחת המנהיגות הנוכחית, אינה מתעלה לגודל השעה ואינה נרתמת לשינויים הנדרשים ממנה; מכאן שיש לשלבה בתהליך, אם כי תוך דרישה תקיפה לרפורמות מצידה, בתמיכה של מדינות ערב ובפיקוח בינלאומי וישראלי.
5. **שלטון חוק עקבי ויכולת ביצוע** – פרדוקס "הסובלנות האוטוריטרית" מחייב משמעת מוסדית, שקיפות, יכולת תכנון, יכולת ביצוע ומדיניות יציבה לאורך שנים; בלעדיהם כל מודל יישחק. המשמעות היא גם מחויבות ישראלית לפרויקט כזה, ותמיכה לאורך זמן בקשרים עם הרשות הפלסטינית ועם מדינות ערב כדי לשמר את המסגרת הפוליטית־מדינית שבתוכה יכולים תהליכי דה־רדיקליזציה להתרחש.
6. **שיקום אזרחי מהיר אך מדורג** – המשך פירוק היכולות הצבאיות של חמאס ופירוז הרצועה הם תנאי הכרחי אך לא מספיק; **במקביל** לתנאי זה נדרש להאיץ תהליכי שיקום של תשתיות חיים, מוסדות שלטון ומערכות חינוך וכלכלה כגורמי משיכה למסגרת חשיבה מתונה יותר. בלי בנייה מחדש של תשתיות ותעסוקה, לצד תמיכה פסיכו־חברתית ותמריצים מדורגים, כל הישג יתאדה. במציאות שבה חמאס מסרב להתפרק מנשקו

ולאפשר את תהליכי הפירוז, ראוי לחשוב על יישום השיקום באופן מדורג, שיתחיל בחלקים המטוהרים משליטת חמאס.

דה־חמאסיזציה אינה מהלך ליום שאחרי הבסת חמאס ופירוקו מנשקו, אלא רכיב במנגנון ההבסה שלו. החלשה של חמאס יכולה לקנות זמן להצמחה של מתחרה רעיונית ופוליטית מתונה. בהיעדרה, התעצמותו המחודשת של חמאס או צמיחת גלגול אחר של קיצונות לאומנית ודתית תהיה רק עניין של זמן. פירוז צבאי, אופק מדיני, שיקום כלכלי ודה־רדיקליזציה חברתית הם ארבעה רכיבים המשלימים זה את זה. יחדיו הם חיוניים להצלחה בהנעת רצועת עזה מחממה של שנאה וטרור לרצועה יציבה מבחינה אזרחית ורגועה מבחינה צבאית, עם זהות דתית ולאומית שאינה נשענת על אלימות כברירת מחדל וכמוצא יחיד.

יש להודות ביושר כי סיכויי ההצלחה של דה־רדיקליזציה ברצועת עזה וסיכויי ההגעה לאופק אסטרטגי אופטימי כזה אינם נראים גבוהים. הם מחייבים מנהיגות בעלת חזון, אומץ ויכולת ביצוע פוליטית וניהולית של שורת בעלי עניין בישראל, בקרב הפלסטינים, במדינות ערב ובארצות הברית. אף על פי כן, ראוי להעמיד חלופה זו לבחינה של מקבלי ההחלטות והציבור הרחב, בתקווה שהרצון והיכולת יגויסו בניסיון לסלול נתיבים חדשים להתמודדות עם הסכסוך הישראלי־פלסטיני.